

Vincent Grond
landschapsarchitect
AmerAdviseurs

Henk Veldhuis
adjunct-directeur landelijk
gebied AmerAdviseurs

Beeldkwaliteit zit tussen je oren!

Grote delen van het buitengebied in Nederland hebben een hoge dynamiek in functie en in verschijningsvorm. De bebouwde erven in het landelijk gebied veranderen ingrijpend. In geval van bijvoorbeeld schaalvergroting van agrarische bedrijven worden forse gebouwen op het erf geplaatst. Veel vaker is er echter sprake van stoppende agrarische bedrijven, waardoor de functie

achtige kwaliteit;

Veel nabootsingen van historische boerderijen, zoals de zogenoemde 'boederettes';

Stedelijke inrichting van tuinen, gebruik van coniferen als erfafscheiding;

De grote schaal van nieuwe schuren, erg opvallend in het landschap en niet aansluitend aan de bestaande bebouwing.

van het erf verandert. Voorbeelden daarvan zijn de realisatie van wooneenheden (al dan niet binnen bestaande bebouwingen), niet-agrarische activiteiten in vrijkomende schuren en verbreding van activiteiten richting recreatie of natuurbeheer.

De gevolgen van deze veranderingen zijn buiten goed waarneembaar. Dit leidt op veel plaatsen tot een afname van de belevingswaarde en een afname van de mogelijkheden om van het buitengebied te genieten.

WAT ZIEN WE BIJVOORBEELD?

Vormgeving

Toepassing van 'nieuwe' architectuur van twijfel-

Gebruik

Gebruik van voorterrein of tuin/ erf voor opslag van beplantingen, grond of goederen;

Brede entrees ten behoeve van vrachtverkeer.

Onderhoud

Erven met achterstallig onderhoud aan beplantingen;

Hoofdgebouw of bijgebouwen die slecht zijn onderhouden;

Maar ook: fraai aangelegde en onderhouden tuinen en erven.

Dit alles gaat ten koste van nieuwe mogelijkheden en kansen in het buitengebied voor toeristen, recreanten en bewoners zelf. Ook worden de mogelijkheden voor economische kansen verminderd, zoals logies, campings en horeca. De gevolgen zijn het duidelijkst zichtbaar op de erven. Maar de gevolgen spelen ook op het hogere landschapniveau en op het lagere niveau van de architectuur van de bebouwingen.

Complicerend aspect betreft de sluipende wijze van veranderingen. Veelal betreffen het geringe aanpassingen op het erf of in het landschap, die op zichzelf niet zoveel invloed hebben maar als geheel van aanpassingen wel. Ook de achteruitgang in staat van onderhoud is vaak geleidelijk. Buitengebieden gaan vrijwel nooit als geheel op de schop, maar veranderen geleidelijk.

VERWARRING IN DE PLANVORMING

De overheid heeft de frequent aanwezige achteruitgang van de beleving van het buitengebied als aandachtspunt geïdentificeerd en heeft daar apart beleid voor ontwikkeld. De laatste jaren zijn veel plannen gemaakt, waarin de verhoging van de ruimtelijke kwaliteit als expliciet doelstelling is uitgewerkt. Dit is vaak gebeurd met gebruikmaking van het begrip beeldkwaliteit.

Overigens is niet alleen voor het landelijke gebied, maar ook voor bijvoorbeeld nieuwbouwwijken, bedrijfsterrinen, herstructureringen beleid ontwikkeld ter behoud en verbetering van de beeldkwaliteit. Dit begrip is een modewoord geworden niet alleen bij architecten, maar ook bij stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten, cultuurhistorici en ontwikkelaars. Nu wordt het begrip beeldkwaliteit in verschillende betekenissen gebruikt. Een paar voorbeelden:

- De provincie Noord Holland heeft een beeldkwaliteitsplan voor Noord-Holland Noord opgesteld om "vanuit de identiteit van een gemeente of samenhangend gebied bij nieuwe ontwikkelingen de belangrijkste cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteiten te behouden en te versterken". Men geeft aandacht aan de ontwikkelingsgeschiedenis, de ordeningsprincipes van het landschap, de bebouwingskarakteristiek, de inpassing in de omgeving en aan de bestaande kwaliteiten;

- In het beeldkwaliteitplan Beerze Reusel wordt zoekruimte voor nieuwe agrarische bedrijven bepaald en worden criteria gegeven voor de opzet van het bouwblok en de architectuur voor erf en bebouwingen;

- In het Groningse Oldambt is een beeldkwaliteitsprogramma gerealiseerd voor landbouwschuren. Op basis van richtlijnen voor positionering, vorm en materiaalgebruik worden nieuwe schuren gebouwd, die goed aansluiten bij de bestaande historische schuren.

De verwarring wordt groter naarmate verschillende beleidsinstrumenten worden ingezet om beeldkwaliteit te bevorderen (Landschapsontwikkelingsplan, Welstandsnota, Belvedere, nationaal landschap), die bovendien vaak niet goed op elkaar zijn afgestemd.

Verwarring over de inhoud van beeldkwaliteit en over het meest geschikte planinstrument leidt tot veel discussie en emoties. Dan lijkt het wel alsof beeldkwaliteit louter een mentale kwestie is, die tussen de

oren zit. Uiteraard spelen er subjectieve elementen en overwegingen., maar deze kunnen en moeten expliciet worden gemaakt. Zo wordt ook de inzet en afbakening van het instrumentarium duidelijker.

THEMA'S

Schaalniveaus

Beeldkwaliteit is letterlijk genomen de kwaliteit van een beeld of uitzicht. Deze kwaliteit wordt vaak verbonden aan het meso schaalniveau, waarmee in buitengebieden wordt bedoeld op de beleving van het ensemble van bebouwingen en beplantingen (de erven). Deze benadering doet geen recht aan de samenhang van erven met het hogere schaalniveau van het landschap. En ook aan de betekenis van het lagere schaalniveau van architectuur voor die erven. We zien het meso of erfniveau als een onderdeel van beeldkwaliteit waarbij ook de invloed van- en samenhang met het landschapsniveau en het architectuurniveau benoemd en moeten worden geanalyseerd.

Integraliteit en gebruikswaarde

De inbreng van architecten en landschaparchitecten bij de ontwikkeling van beleid voor beeldkwaliteit is algemeen geaccepteerd. Maar bij een volwaardig en bruikbaar beleid is ook de expertise vanuit ecologie en cultuurhistorie noodzakelijk, net zoals het betrekken van gebruikaspecten. Aan veel historische landschappen wordt nu een hoge beeldkwaliteit toegedicht. Soms wordt vergeten dat de landschappen zijn ontstaan vanuit functionele overwegingen, en dat de gebruikswaarde van dat moment in hoge mate de ontwikkelingsrichting heeft bepaald. Daarom is de toekomstige gebruikswaarde een volledig legitiem element in de planvorming voor beeldkwaliteit.

Maatwerk

De wijze van inhoudelijke uitwerking van beeldkwaliteit en de keuze van het instrumentarium is van meerdere factoren afhankelijk. Per situatie moet een gerichte aanpak worden geïdentificeerd, waarbij maatwerk is vereist. Van belang zijn onder andere:

De verhouding tussen de schaalniveaus en het belang van bijvoorbeeld architectuur of landschapsstructuur verschilt per situatie. Zo zijn in de Noord-oostpolder de erven groepsgewijs geschakeld, en met houtwallen omzoomd. Herenboerderijen in Zuid Limburg hebben een robuuste en ingesloten vorm, waarbij beplanting vrijwel ontbreekt. In de Achterhoek lijkt vaak sprake van een synthese, waarin de bebouwingen en erven in het licht glooiende landschap zijn opgenomen. De beplantingen horen evenveel bij het landschap als bij de erven.

Ambities van een provincie of een gemeente;
Beschikbaarheid en diepgang van bestaande onderzoeken en beleidsnotities;
Opbouw en mate van differentiatie van een landschap;
Proporties van het proces in dat gebied: zijn er grote risico's (zoals in een landbouwontwikkelingsgebied uit de reconstructie), of zijn de risico's beperkt (zoals in een Belvederegebied of een EHS zone);
Motivatie van bewoners en gebruikers van een buitengebied, bijvoorbeeld voor onderhoud.

HERDEFINITIE

De uitwerking van de thema's schaalniveaus en integraliteit en gebruikswaarde leidt naar een gemotiveerde opzet van inhoudelijke criteria en aandachtspunten binnen het begrip beeldkwaliteit. Maatwerk vormt bij deze uitwerking een uitgangspunt.

1. Architectuur bebouwing (thema schaalniveau / micro)

De kwaliteit van de architectuur van de bebouwing

beplanting. De beplantingswaarde kan ook betrekking hebben op boomsingels en oprijlanen, hagen en siertuinen, heesters of onderbeplantingen, zoals de stinzenbeplantingen. Deze waarde van beplanting wordt ook wel de dendrologische waarde van beplantingen genoemd en wordt als een aanvulling op de cultuurhistorische waarde van aanwezige bebouwing beschouwd. Daarbij is het van belang dat ook nieuwe groene beeld dragers worden geplant, die de bestaande beeld dragers te zijner tijd kunnen vervangen.

is een belangrijk aspect van beeldkwaliteit. Het kan gaan om bebouwing met cultuurhistorische waarde, zoals die vaak zijn vastgelegd op Rijksniveau (zoals in het kader van de Monumentenwet) of op provinciaal en gemeentelijk niveau (zoals de Monumenten Inventarisatie Projecten (MIP)). In veel gevallen komt dit aspect aan de orde in afzonderlijke beleidsnota's zoals de Welstandsnota. In die situatie hoeft geen nadere studie plaats te vinden. Het is dan wel van belang dat de opzet van zo'n nota methodisch aansluit op de andere aspecten. Veel welstandsnota's hebben echter een tamelijk eenzijdige achtergrond van architectuur en cultuurhistorie, waardoor een koppeling naar hogere schaalniveaus moeizaam is.

2. Waarde beplantingen (thema schaalniveau / micro)

In delen van Nederland zijn in de omgeving van boerderijen fraaie en oude bomen te vinden, zoals paardekastanjes, tamme kastanjes, notenbomen, linden, of bijzondere soorten. De aanwezigheid daarvan bepaalt in belangrijke mate de waarde van de

3. Kwaliteit van ensemble van beplanting en bebouwing (thema schaalniveau / meso)

Op veel erven is sprake van meerdere bebouwingen, die op een bepaalde wijze zijn gegroepeerd. Bij de Ruimte voor Ruimte regeling kan worden bepaald dat bij sanering van bestaande schuren de helft van de oppervlakte mag worden teruggebouwd. In zo'n geval dient de bestaande groepering te worden heroverwogen en kan door een andere situering een hogere kwaliteit ontstaan. Hierbij moet ook de relatie en samenhang van bebouwingen en beplantingen een rol te spelen, de zogeheten ensemblewaarde. Als er in een dergelijk ensemble een relatie wordt gelegd met traditionele erven, wordt dat meestal positief gewaardeerd. Dit helpt erbij om de individuele expressie op een erf ondergeschikt te laten (of maken) aan die van het landschap.

Beeldkwaliteit wordt vaak geassocieerd met de kwaliteit van bebouwing en erven voor zover zichtbaar vanaf de openbare weg. Dit speelt wel een belangrijke rol, maar bijvoorbeeld vanuit een ruimtelijke

worden dat vanuit een cultuurhistorisch dogma de gebruiksmogelijkheden te veel ingeperkt worden (behalve als er cultuurhistorische waarden aanwezig zijn). Hieruit volgt eveneens dat de planvorming niet alleen vanuit vormgevende disciplines, maar ook vanuit cultuurhistorie en gebruikaspecten dient te worden gevoed.

BEELDKWALITEIT WORDT RUIMTELIJKE KWALITEIT

De achteruitgang van uitstraling van het buitengebied is in historisch opzicht een omslag. De schoonheid en cultuurhistorische waarden van veel buitengebieden zijn tot stand gekomen als impliciet onderdeel van agrarische productie. Terwijl door datzelfde landbouwkundig gebruik een aantal van die waarden weer zijn verdwenen.

Het beleid is sterk gericht op het behoud van die cultuurhistorische waarden, waarbij nieuwe ontwikkelingen vaak in een cultuurhistorisch korset worden geperst. Dit is een ontkenning van het feit dat verandering van landschappen ten behoeve van nieuwe functies een essentieel onderdeel vormt van de groei en ontwikkeling van landschappen.

De recente dynamiek in het landelijke gebied is een grote kans om het beleid te herijken. In dat aangepaste beleid dienen volgens AmerAdviseurs de vijf genoemde aspecten te worden behandeld. Hierbij moet maatwerk worden toegepast, om met regionale landschappelijke maar ook politieke verschillen rekening te houden. Om begripsverwarring over de term beeldkwaliteit te voorkomen, zou dit nieuwe beleid de naam ruimtelijke kwaliteit moeten meekrijgen. Deze term benadrukt bovendien het brede belang ervan. Door in te zetten op ruimtelijke kwaliteit wordt ook meer rekening gehouden met de leefbaarheid en de beleefbaarheid van het landelijk gebied.

VERTALING IN HET RUIMTELIJK BELEID

De vraag is hoe het aangepaste beleid ten aanzien van de ruimtelijke kwaliteit kan worden vastge-

legd. Uit oogpunt van praktische uitvoerbaarheid zou dat beleid in één document moeten staan. In de huidige praktijk is dat niet het geval. De welstandsnota beperkt zich veelal tot de architectuur van de bebouwing. Het Landschapsontwikkelingsplan daarentegen houdt veelal op bij de landschappelijke structuren en daalt niet af naar het niveau van het erf. Naar de mening van ons bureau is er sprake van een ontbrekende schakel op het niveau van het erf en de inpassing daarvan in zijn omgeving.

Bij het opstellen van een nieuw bestemmingsplan buitengebied liggen er grote kansen om de ontbrekende schakel in te vullen door middel van een beeldkwaliteitparagraaf, of beter nog: een ruimtelijke kwaliteitsparagraaf. In een aanvullende analyse van het erfniveau van het ensemble van bebouwing en beplantingen wordt gebruik gemaakt van onder andere het eventueel aanwezige landschapsontwikkelingsplan en de welstandsnota. Uit die analyse worden aanbevelingen gedestilleerd voor de inrichting van de erven.

Eigenlijk is het jammer dat er sprake is van een ontbrekende schakel, waardoor de voorgestelde aanvullende planvorming nodig is. Bij bouwaanvragen kunnen alleen nadere eisen gesteld worden aan materialen e.d. door toetsing aan de welstandsnota. Beter is de juridische reikwijdte van de welstandsnota te verbreden, in elk geval voor het landelijk gebied. Strikt juridisch genomen is de reikwijdte van de welstandsnota beperkt tot het gebouw en de relatie tot de omgeving, maar kan die zich nu niet uitspreken over het erf in brede zin. Dat is een gemiste kans.